

1. BEVEZETÉS

1.1. Nyelvtudományunk már több mint egy évszázada foglalkozik a szókészletünkbe más nyelvekből befogadott idegen elemek beilleszkedésének kutatásával. Az ilyen tárgyú, tekintélyes számú és terjedelmű tanulmányok már minden nagyobb lélekszámú idegen nyelvnek a magyarra tett szókészleti hatását megvizsgálták, és ugyanígy több kisebb hatósugarú, földrajzilag szomszédos nyelvé is. A nagyobb nyelvek közül eddig csupán az angol maradt figyelmen kívül mint a magyar szókincs idegen eredetű elemeinek egyik forrása.

Nyelvünk angol elemeinek vizsgálatát mennyiségi és minőségi szempontok egyaránt kívánatosá teszik. Mennyiségileg annyiban, hogy az utóbbi egy-két évszázadban meglepően sok hatolt be a magyar nyelv különféle rétegeibe és fogalmi területeire. Számuk — azt mondhatni — napról napra nő, főképp az utolsó tíz-tizenöt esztendőben. Nem lehet már tudomásul nem venni őket.

Tanulmányozásuk minőségi vonatkozásban is tanulságos. E szavak ugyanis anyanyelvünk történetének legfiatalabb és ezért leggazdagabban dokumentálható korszakában léptek be a magyarba, úgyszólván tegnap és ma. A befogadó nyelvben való változatos sorsuk, beilleszkedésük vagy kivetetésük, köznyelvesülésük vagy perifériára szorulásuk, azaz társadalmi mozgásuk ennek folytán igen jól megfigyelhető. Hangtörvények működése, a morfémakészletben végbemenő alakulások, jelentésváltozások s a nyelv életének egyéb jelenségei szinte in statu nascendi tanulmányozhatók és viszonylag pontosan keltezhetőek e szavakon. Különösen alkalmassá teszi erre angol vendégzavainkat (de más nyelvekből a közelmúltban érkezett jövevényeket is) korlátozottabb társadalmi érvényük, szembetűnő voltuk és némelykor egészen rövid élettartamuk a befogadó nyelvben.

A jelen értekezés célja annak megállapítása, hogy huzamosabb időre mely angolnak tekinthető szavak kerültek be nyelvünkbe, és pedig hozzávetőleg mikor, valamint hogy e szavak milyen mértékben honosodtak meg és terjedtek el nyelvünkben, s — ha már nem részei szókészletünknek — meddig éltek hazánkban a magyar ajkúak beszédében és írásaiban. Ahol módunk van rá, igyekezzünk megállapítani, hogy e szavak milyen utakon és módokon jutottak be szókészletünkbe, mi volt befogadásuk és meggyökerezésük feltételezhető oka, s hogy jelentéstartalmukat illetően milyen fogalmi területeket képviseltek, tehát mi a művelődéstörténeti jelentőségük. Amennyire a rendelkezésre álló tér engedi, dokumentálni szándékozunk azt is, hogy angol vendégzavaink a beilleszkedésnek milyen alakú, szerkezeti, tartalmi és társadalmi vonatkozású folyamatain s milyen eredménnyel estek át.

A fenti cél megvalósítása érdekében a szerző e dolgozatában részben összefoglalja és rendszerezi a hazai kutatás eddigi eredményeit, részben pedig eddig fel nem dolgozott szóanyagot tár fel. Hangsúlyozni kívánja azonban, hogy mivel kutatóterülete időbelileg történelmünk utolsó negyedfél évszázada, s ezen belül e viszonylag rövid terjedelmű tanulmányban mindössze körülbelül ezer angol szót van módja tárgyalni, illetve említeni, ezért sem a teljesség, sem a bármilyen értelemben vett véglegesség igényének nem tehet eleget. Művét úgy tekinti, mint szókészletünk angol elemeinek első, s ezért csupán vázlatos és ideiglenes jellegű leltárfelvételét, erősen körülhatárolt keretekben. E határokról részletesebben az 1.6. fejezetben lesz szó.

Már itt le kívánja azonban a szerző szögezni, hogy tanulmánya alapjának csakis a magyarországi magyar nyelvet tekinti, s kirekeszti mind a tengerentúltra kivándoroltak (főleg az Egyesült Államokban, Kanadában, Nagy-Britanniában és Ausztráliában élők), mind az 1920 után más európai államokhoz tartozónak nyilvánult magyarok nyelvét, mivel ezek egészen más környezeti hatás alá kerültek.

1.2. A témával nagyobb igényű műben kevesen foglalkoztak. Harminckét évvel ezelőtt DEME LÁSZLÓ írt ilyen tárgyú szakdolgozatot, mely kéziratban maradt, de úttörő jelentősége elvitathatatlan. (A jelen fejezetben említett művek könyvészeti adatai a tanulmány végén közölt bibliográfiában található.) A zágrábi angol tanszék kéziratárában van EVA KOBERSKY magiszteri dolgozata, mely a finn és a magyar nyelv angol elemeivel foglalkozik. E sorok írója is tartott egy áttekintő jellegű előadást a Magyar Nyelv-tudományi Társaság debreceni tagozatában 1967. május 3-án, egy hasonló jellegűt a Társaságnak Budapesten 1974. június 18-án tartott közgyűlésén, s közölt egy népszerűsítő jellegű írást egy Budapesten kiadott angol nyelvű nem tudományos folyóiratban. A tárgykör egyes részletterületeivel nálunk többben is foglalkoztak. Ezek között első helyen kíván említést CSAPÓ JÓZSEF mintaszerű alapossággal megalkotott magyar nyelvű bölcsészdoktori disszertációja, mely még kéziratban van, s e dolgozatának nyomtatásban is megjelent angol nyelvű kivonata, valamint egy magyar nyelven közzétett másik tanulmánya. Készült három szakdolgozat is egyes időbelileg vagy fogalomkörileg körülhatárolt részletkérdésekről az utolsó tíz évben, így az ELTÉ-n VÖRÖS FERENCÉ és RÉVBÍRÓ SÁNDORÉ, a KLTÉ-n BÁTFAI ISTVÁNÉ. Érintette sportnyelvünk anglicizmusait BÁNHIDI ZOLTÁN is, nyomtatásban megjelent kandidátusi értekezésében. Az angol vendégszavaink iránti érdeklődés lassú ébredésének jeleként lehet értékelni a Magyar Nyelvőrben és a Magyar Nyelvben az utóbbi évtizedben (de szórványosan már korábban is) megjelent kisebb közleményeket, melyek egyes angol szavak magyar nyelvbeli életét adatolják.

E viszonylag szerény magyar földi kezdeményekhez hasonlítva némely más ország nyelvkatatóinak eredményei az ő nyelvük vonatkozásában impozánsabbaknak tűnnek, főleg ami a dokumentációt és az oknyomozó, összefoglaló-értékelő jelleget illeti. Az ilyen monográfiák sorában korai volta és iránymutató hatása okán LOGAN PEARSALL SMITH-nek 1919-ben megjelent esszé jellegű értekezése áll, mely a kibocsátó angol nyelv szemszögéből vizsgálta és elemezte történetileg a külföldön gyökeret vert angol szavakat mint szellemi exportformát. Az importot, az angol szavak befogadását a jelen szerző tudomása szerint több nyelvterület viszonylataiban összehasonlító módszerrel eddig csak ULLMANN ISTVÁN tanulmányozta. Gondolatokban gazdag kis

kötete az addig (1940) megjelent külföldi részlettanulmányokra támaszkodva vizsgálta az angol nyelv „hatását” a hollandra, németre, franciára és olaszra.

Az utóbbi munkát megelőzően, de főleg ezt időben követően az egyes európai országokban számos jelentős, nem egy esetben nagy terjedelmű összefoglaló monográfia és számos részlettanulmány született, melyek az angolból átvett jövevényszóanyagot mérték fel egy-egy nyelvterületen. Elég itt felsorolásszerűen csupán megemlíteni ÉDOUARD BONAFFÉ (1920), PAUL BARBIER (1921–23), DIETRICH BEHRENS (1927) és FRASER MACKENZIE (1939) könyveit a francia nyelv angol jövevényszavairól, AGNES B. STIVEN (1936), PHILIP M. PALMER (1950, 1960), PETER F. GANZ (1957), HANS BUNBERT (1963), BRODER CARSTENSEN (1965), HANS GALINSKY (1968) monográfiáit és FRITZ és INGEBORG NESKE kis kölcsönszó-szótárát (1970) a németben található angol szavakról, C. G. N. de VOOYS (1951), R. W. ZANDVOERT (1964) monográfiáit a holland nyelv angol elemeiről, IVAN KLAJN kötetét (1972) az olasz, RUDOLF FILIPOVIĆ (1959, 1960, 1961, 1966, 1972) írásait a szerb-horvát, JACEK FISIAK (1964) és YVONNE GRABOWSKA tanulmányát (1971) a lengyel, KNUD SØRENSENÉ-t a dán (1973), EINAR HAUGENÉ-t (1953) és A. STENE-ét (1945) a norvég, R. J. ALFAROÉ-t (1948) és O. PFÄNDLERÉ-t (1954) a spanyol és AUREL TROFINÉ-t (1967) a román nyelv régibb vagy újabb keletű angol jövevényeiről.

Az utolsó fél évszázadban fellobbant eme szemebetűnőn élénk érdeklődést az angol szókészletli elemeknek más nyelvekbe történő befogadása iránt korántsem csupán politikai és gazdasági tényezők motiválják, tehát az ún. „angolszász civilizáció” teljesítményei és már hosszabb ideje növekedő súlya a nyugati világban. Nyelvtudományi vonatkozásban ez kutatási indítéknak elég kevés is volna. A nyelvtudomány érdeklődését sokkal inkább valószínűsíti az a körülmény – ahogy erre az 1.1. fejezet harmadik bekezdésében már rámutattunk –, hogy a stúdium igen kedvező körülmények között teszi lehetővé a nyelvi befogadás, az asszimiláció vizsgálatát s ezzel együtt kultúrtörténeti tanulságok levonását.

1.3. Egy idegen nyelvből hosszabb idő során érkező nagyobb tömegű jövevényszó meghonosodásának ábrázolása többféle módon történhet, ahogy az az előbbi fejezetben említett külföldi összefoglaló művekben, vagy akár a magyar nyelvtudományi irodalomban is jól szemlélhető. Ezekből levonható a közös tanulság: idegen szavak átvétele és beilleszkedése évszázadokon át folyó társadalmi jelenség. Ezért ha az idegen jövevényeket egységükben, tömegükben is kívánjuk szemlélni, s nem csupán egyedeikben, akkor a szóanyagot a történelmi folyamatba ágyazottan, időrendben lesz kívánatos megismertetnünk. Az idegen szavakat befogadó társadalom valóságához pedig azáltal hozhatjuk közel e szóegyedeket, ha az adott, de folytonosan változó világ jellegzetes tárgy- és gondolatköreinek kategóriáiban kíséreljük meg őket elhelyezni.

E célt a jelen szerző a diakronikus és a szinkronikus elv összekapcsolásával igyekszik elérni: az angol szavak bevándorlását a negyedfél évszázadnak időrendjében, e hosszú időegység hosszmetsetében, de azon belül történelmi korszakok bontásában kívánja ábrázolni. A kronológiát a korszakokon belül állandóan megszakítja az importált szóanyagnak a társadalmi lét különféle területei szerinti, tehát fogalomköri elrendezésben való tárgyalásával, azaz mintegy számos keresztmetsetben.

Értekezésünk a témát a fentiek szerint nem szótárszerűen, nem ábécérendben dolgozza fel, hanem – s ebben többféle módosítással némely külföldi

elődöt követ – a narratív-taxatív előadásmódot alkalmazza. Diszkurzív előadását minden egyes angol jövevényszónál megszakítja e szó nyelvünkbeli életére vonatkozó dokumentációval (l. 1.5.) s egyéb megállapításokkal. Dolgozatának tehát ez a történeti rész a voltaképpen korpusza. (A tárgyalat egyes angol szavak visszakeresését a tanulmány végén található ábécérendű szótár teszi lehetővé.) Az angol eredetű szóanyag egészének nyelvünkbeli sorsát összefoglalóan az asszimiláció egyes aspektusairól szóló 3. sz. főfejezet tárgyalja és értékeli.

1.4. A nyelvünkbe negyedfél évszázad során beiktatózott angol szavak összegyűjtése változatos forrásanyag feldolgozásával történt. Két fő forrástípus szolgált leelőjáról, nagyjából egyforma mennyiségi arányban (ami a hozamot illeti), éspedig egyfelől magyar nyelvű összefüggő szövegek, másfelől szótári jellegű művek.

Angol szavaknak nyelvünkbe juttatásában mindvégig, tehát a 17. század elejétől napjainkig legfontosabb szerepe az írásbeliségnek volt, azaz a magyar szövegű könyveknek és az időszaki sajtótermékeknek. A 19. század közepe tájáig az Angliát, Amerikát (USA) járt utazóink nyomtatásban megjelent élménybeszámolói, útleírásai, azonkívül földrajzi és történelmi kézikönyvek, társadalomrajzok, ismeretterjesztő kiadványok s velük mennyiségben újszólván egyenlő mértékben az utolsó előtti századfordulótól az általános jellegű folyóiratok voltak a beáramlás fő csatornája, amihez a reformkorban – s azóta mindmáig – a napisajtó társult. Néhány neves közvéleményformáló személy, pl. SZÉCHENYI ISTVÁN írásainak tanulmányozása is hasznosnak bizonyult. Jóval kevesebb meghonosodott angol szavunk származik a reformkor előtt és alatt eredetileg angol nyelvű szépirodalmi alkotások magyar nyelven közzétett fordításaiból, legalábbis ami e szó első magyar földi megjelenését illeti. (A források e kategóriájának jegyzékét nem e helyütt közöljük. A jelen dolgozatban kettőnél több felhasznált adatot szolgáltató műveknek a szövegben erősen rövidített címe feloldva a Függelékben található. A csak egy-két adatot szolgáltatókra a dolgozat szövegében, az angol szóról adott közlésben rövidítetlen címmel hivatkozunk.)

A két világháború között kezdve a hagyományos vizuális eszközökkel dolgozó közlés (írás, nyomtatás) mellett egyre erőteljesebben kezdtek az akusztikus kommunikációs formák (a rádió, nálunk jóval később a televízió) nyelvi hatást gyakorolni, melyeket e dolgozatban természetesen nem lehetett figyelmen kívül hagyni, habár eseti, egyedi hivatkozás rájuk alig történik. De mindezek mellett, sőt előtt a jelen szerző nagyobb mértékben támaszkodott az élő közbeszéd terén a saját akusztikai megfigyeléseire az utolsó fél évszázadban – valamint a nála egy egész emberöltővel idősebb nemzedéknek a múlt század kilencvenes éveiben megalapozódó nyelvi úzusára, ahogy azt a jelen szerzőnek az idősebbek társalgásában sok évtized előtt megfigyelni még módja volt.

Hasznosította ezenkívül saját harmincéves szótárszerkesztői gyakorlatában szerzett lexikológiai tapasztalatait is.

Az angol szóanyag gyűjtésének másik fontos forrása a szótári jellegű művek voltak. Ez alatt a jelen szerző érti mindenek előtt a TESz-t, melynek nyomtatásban megjelent első két kötetét és a harmadik kötet kéziratának jelentős részét mintegy 350 címszó esetében vette igénybe – azonkívül egy ismerettári jellegű művet és idegen szavak szótárait.

Az ismerettárat a szerző csak korlátozott mértékben tartja alkalmasnak egy adott időpont köznyelvi gyakorlatának felmérésére. Ezért modern

lexikont (Pallas, Révai, Új Idők, Új Magyar) csak egészen kivételesen idézett, s csupán akkor, ha egyéb forrásaiban nem volt elégséges vagy elég korai adata egy-egy angol szó nyelvünkbeli előfordulására. A reformkorról alkotott nyelvi képnek angol vonatkozásban való kerekébbé tételéhez azonban szükségesnek vélte az 1830-as évek reprezentatív lexikona, a Közhasznú Esmeretek Tára 12 kötetének minden adataira kiterjedő feldolgozását.

Másutt ismertető okokból nem érezte céljához szükségesnek az utóbbi száz évben megszorodott szaknyelvi lexikonok felhasználását.

Mivel a nyelvünkben megjelenő minden angol szó kezdetben nálunk idegen szó volt, ezért a kiaknázásra váró források sorában jelentős szerep jutott az idegen szavak szótárainak is (a továbbiakban: idegenszótárak). Angol jövevényeinknek e szótárakban való felbukkanása tényét és idejét a jelen dolgozat azért közli, ahol csak teheti, mivel a szerző nézete szerint az idegenszótári regisztrálás az angol szó nyelvünkben való (legalábbis viszonylagos értékű) ismertté válásának az egyik legbiztosabb, habár nem mindig perdöntő jele.

E tanulmány szempontjából kedvező ténynek mondható, hogy idegenszótáraink 1835 óta sűrűn követik egymást. A múlt század végéig átlag tíz évenként jelent meg többnyire más és más szerzőtől származó új idegenszótár (vagy némelykor egy már meglévőnek javított, s mi fontosabb: bővített új kiadása), a századforduló óta azonban sokkal gyakrabban. Az egyetlen nagyobb hiátus Babos Kálmán 1865-ben megjelent kiadása és Füredi Ignác 1891-ben közzétett műve között van, egy negyed század.

A jelen szerző az alábbiakban felsorolja – a Függelékben levőkhöz hasonló, erősen rövidített címadattal – azt a mintegy harminc magyarországi idegenszótárt, illetve szótárkiadást, melyet tanulmányához de facto használt, a megjelenés évszámán kívül a név adat után megadva a bővített kiadások esetében az új kiadás sorszámát is. Ezek: 835 Gyalulut; – 846 Heckenast; – 854 Forstinger; – 865 Babos; – 891 Füredi; – 899 Babos⁴; – 900 Magyarító; – 904 Radó; – 905 Radó²; – 908 Horovitz; – 909 Prém; Varázsrontó; – 910 Szerecsen; – 917 Kelemen²; Horovitz²; Buday; – 921 Radó⁶; – 928 Magyarító²; – 929 Radó⁶; – 930 Csorba; – 936 Kelemen⁵; – 938 Pintér²; Pávó; – 942 Szécsi³; – 947 Turóczy; Horovitz⁶; – 949 Sándor; – 951 Szikra; – 957 Bakos; – 958 Bakos²; – 973 Bakos³.

Az idegenszótárakban való első regisztrálás gyakran több évtizeddel az angol szónak összefüggő, kurrens magyar szövegben található és elsőnek vagy legalábbis korainak tekinthető előfordulása után következik be. Bármily nagy legyen is ez az időhöz, egy szempontból mégis jelentős. Azt tanúsítja ugyanis, hogy az idegenszótár megjelenése idejére az idegen szó már valamilyen síkon teljes mértékben beépült szókészletünkbe. Az időhöz csekély volta vagy a kurrens szövegből való dokumentálatlanság azonban az esetek túlnyomó részében nem jelenti az előző állítás ellenkezőjét. Hanem csupán azt, hogy a jelen szerzőnek összefüggő szövegekből eredő és szükség-szerűen korlátozott terjedelmű szógyűjteményében eddig még nem szerepel az idegenszótárinál lényegesen korábbi adat. Az idegenszótári adat mindig mint ante quem dátum értékelendő.

Az idegenszótárak mint jövevényiszóforrások használhatósága korlátozott fokú, és ezért e művek állításai kritikával kezelendők. Az első világháború előtt megjelentek anyagában (de számos későbbi kiadásában is) nem megy ritkaságszámba a kisebb-nagyobb tárgyi tévedés akár a magyar egyenértékes

szövegezésében, akár az idegen szó eredetjelölésében (ha illet egyáltalán adnak), vagy legalábbis következetlenség van az utóbbi vonatkozásban. A 19. és korai 20. századi magyar szépirodalom és időszaki sajtó ismeretében az is elmondható róluk, hogy legtöbbször elég pontatlan képét adja a maga korszaka angol eredetű idegenszó-állományának nyelvünkben. Többnyire a hiányosság irányában vétettek, nem vették észre az újabb (már 2–3–4 évtizede a nyelvben élő) angol szavakat, gyűjtési területük szűk volt. De vétettek olykor a fölös bőséggel is, regisztrálva olyan angol szavakat is, mely rendkívül ritkák, szinte csak kérészéletű divatjelenségek voltak. Az ilyen szavak egy része alighanem valamilyen Fremdwörterbuch szolgál lefordításának következménye. Mivel a jelen dolgozatnak nem az a célja, hogy harminc idegenszótárunk angolnak jelzett vagy annak minősíthető idegenszó-állományát kompilálja egységbe, ezért a szerző az idegenszótárak nyelvi anyagát másutt (1.6.) ismertető elvek alapján megrostálta. E művében az idegenszótárakat általában véve csupán másodrangú demonstráló eszközként alkalmazta.

Említést kíván még, hogy a szerző forrásai között nem szerepelnek két- vagy többnyelvű szótárak, magyarországi kiadású angol nyelvkönyvek, nyelvtanok s az ezekhez esetleg csatolt glosszáriumok vagy magyar fordításban megjelent angol vagy amerikai (USA) művekhez függesztett angol szó- vagy fogalommagyarázó jegyzetek sem.

A jelen dolgozatban közölt angol nyelvi adatokat, a dokumentációt maga a szerző hordta össze, szűrte ki sok év sok aprómunkájával – kivéve három forráscsoportot, melyeknek gyűjtőire a dolgozat megfelelő helyén név szerint is hivatkozik.

1.5. Mivel az 1.1.-ben kifejtettek szerint értekezésünk célja annak szemléltetése, hogy mikor és mely angol elemek kerültek be szókészletünkbe, ezért elkerülhetetlen teendő a nyelvi befogadás tényeinek adatszertű igazolása, azaz a dokumentáció. Az angol szavak megjelenését és meghonosodását a szerző háromféle eszköz valamelyikével szándékozik bizonyítani: idézet jellegű mondatrészzel, szótári adattal és a magyar nyelvű filológiai irodalom valamilyen közleményére való hivatkozással. Az angol jövevények jelentős része kapcsán lehetségesnek bizonyult a két első eszköz rendszeres alkalmazása, de mind a háromé ugyanazon szó esetében csak ritkán.

A dolgozatnak időrendi elvű és narratív-taxatív módszerű szövegében a sorra kerülő angol szót, ill. elemet (a továbbiakban: tárgyszót) félkövér szedéssel közöljük, éspedig általában a 20. sz. közepére rögzítődött magyarországi kiejtésének megfelelő és állandósult magyar betűképpel, tehát – hogy egy példát adjunk – **szendvics** alakban. Ha a tárgyszónak valami okból nincs általánosan elterjedt magyar írásváltozata, akkor angol betűképpel és ugyancsak félkövéren közöljük, de az előbbi típustól való eltérés jelzésére eléje egy csillagot (*) illesztünk, pl. ***copyright**. Azokban a ritka esetekben, amikor az angol és a magyar íráskép azonos (csupán a kiejtésben mutatkozhat eltérés), szintén a csillagot alkalmazzuk: ***lord**.

Az angol betűképpel való félkövér közlés nem feltétlenül annak jele, hogy az adott tárgyszó grafémikailag nem illeszkedett be nyelvünkbe, hanem inkább csak azt jelzi, hogy viszonylag ritkább magyar szövegbeli előfordulása következtében forrásainkban mindmáig sokkal gyakrabban fordul elő idegen betűtesttel, mint magyarral. Ez a jelenség legtöbbször a c vagy s betűvel kezdődő angol szavaknál fordul elő.